

Pleskalová, Jana

[Čornejová, Michaela. Tvoření nejstarších českých místních jmen: bohemika z 11.-13. století]

Linguistica Brunensia. 2010, vol. 58, iss. 1-2, pp. 379-382

ISBN 978-80-210-5250-5

ISSN 1803-7410 (print); ISSN 2336-4440 (online)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/115045>

Access Date: 02. 12. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Michaela Čornejová: Tvoření nejstarších českých místních jmen. Masarykova univerzita, Brno 2009, 204 stran (ISBN 978-80-210-5027-3)

Česká toponomastika má u vědecké veřejnosti domácí i zahraniční dobrý zvuk, neboť zkoumání toponym a v jejich rámci oikonym neboli vlastních jmen místních (tj. vlastních jmen obydlených objektů) je v České republice na vysoké úrovni. Připomeňme, že máme k dispozici slovníkové zpracování místních jmen z Čech, Moravy a české části Slezska (Profous 1–5, 1947–1960; Hosák-Šrámek 1, 1970, 2, 1980), originální nástin osídlování Čech (Šmilauer 1960, 1969) a množství teoreticky i materiálově zaměřených publikací. Přesto – nebo snad právě proto – se otevírají nové okruhy otázek, jež nabízejí další témata. Mezi nimi zaujímá významné místo systematické zpracování starších vývojových fází české toponymie, neboť přináší nové poznatky o starobylých toponymech a jejich prostřednictvím také o češtině té doby, v níž se užívala.

Jednou z exkluzivních a málo probádaných oblastí je nejstarší česká oikonymie, soubor oikonym doložených v cizojazyčných, převážně latinských textech 10.-13. století týkajících se českých zemí nebo české reality. Její exkluzivita spočívá v tom, že podává důležité svědectví o existenci češtiny v době, z níž nemáme souvislé české písemné památky (do konce 13. století totiž plnila na našem území funkci kulturního jazyka latina). Jde tedy o významnou část nejstarších historicky doložených českých slov, tzv. bohemik. Nejstarší oikonyma stejně jako tehdejší antroponyma se v cizojazyčných textech, zvláště v latinských listinách uchovala ve své české podobě proto, že sloužila k jednoznačnému pojmenování a identifikaci osad (v případě antroponym osob), o nichž se v listinách pojednávalo. Pisafi je zapisovali nejednoznačnou grafikou za pomoci středověké latinské abecedy (tzv. primitivním pravopisem), a pokud neznali češtinu, tak velmi často jméno ještě zkomolili (např. 1278 *Przizaho*, tj. dnešní Přísahov, viz s. 29). Není divu, že se badatelé soustavnému zpracování nejstarších českých místních jmen dlouho vyhýbali. Teprve v dnešní době, kdy máme k dispozici jak podrobné popisy historické gramatiky a apelativní slovtvorby češtiny (za všechny alespoň Lamprecht-Šlosar-Bauer 1986), tak bohatou produkci onomastickou (Profous 1–5, 1947–1960; Hosák-Šrámek 1, 1970, 2, 1980; Šmilauer 1960, 1969; Svoboda 1964; Pleskalová 1992, 1998; Harvalík 2004 a řada dalších), dostávají se starobylá oikonyma do centra badatelské pozornosti. Tohoto nelehkého úkolu se ujala bohemistka a zároveň historička Michaela Čornejová. Nejstarší česká místní jména si vybrala jako téma své disertační práce a po jejím úspěšném obhájení ji vydala knižně pod názvem *Tvoření nejstarších českých místních jmen*.

Kniha je rozdělena do dvou nestejně rozsáhlých oddílů: I. Teoretická část (s. 13–37); II. Analýza materiálu (s. 38–163). Monografii uzavírá krátké Závěrečné shrnutí (s. 164–168). V **Teoretické části** začíná autorka zasvěceným přehledem dosavadního studia místních jmen v rámci slovanských jazyků, přičemž se zaměřuje na nejdůležitější klasifikace oikonymického materiálu, na metody jeho zpracování a na slovtvorbu oikonym. Je třeba ocenit, že se nespokojuje s pouhou rekapitulací známých faktů; z pozice současné onomastiky kriticky hodnotí jednotlivá třídění toponym, vysvětluje specifika oikonymické slovtvorby, zapojuje se do diskuse k otázkám dosud otevřeným. Např. formace typu *Kanina*, *Kačina*, v české onomastice nejednotně vykládané, právem považuje za důkaz specifického využití sufixu původně apelativního (s. 21). Dále představuje svůj cíl – postihnout principy tvoření oikonym v nejstarším období češtiny – i vlastní metodu práce. Teoreticky a metodologicky se opírá o slovtvornou teorii M. Dokulila (1962), na ni navazující práce z historické slovtvorby a s nimi související teorii parasystému (Šlosar 1986; Pleskalová, 1998). Stejná metodologická východiska jí umožnila dosavadní poznatky z apelativní a antroponymické slovtvorby nejen ověřit, ale i doplnit o specifika tvoření místních jmen. Při klasifikaci oikonym upřednostňuje modelovou teorii toponym (Šrámek 1972, souhrnně 1999; Pleskalová 1992; Harvalík 2004) a podle potřeby ji kombinuje s tradičními kritérii sémantickými (Šmilauer 1960a). Teoretická část končí pojednáním o úskalích a specifikách staročeského onymického materiálu. Ve třech krátkých, ale výstižných a srozumitelně formulovaných kapitolách (Materiál, Jazyková stránka, Citování dokla-

dů) shrnuje autorka vše, co by měl vědět každý badatel (lingvista, historik i laický zájemce), který se hodlá zabývat staročeskými proprii.

Analýza materiálu: Autorka analyzovala 1800 oikonym, jež získala excerpcí edice českého diplomatáře *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae 1–5* (dále CDB). Kdo přišel do styku se staročeskou onymii, dobře ví, kolik úsilí se za tímto stručným konstatováním skrývá. Náročný úkol představovalo už samotné vybudování materiálové základny, neboť zdaleka nešlo jen o pouhou mechanickou excerpci. Vybrat z množství vydaných latinských listin – originálů, falz a kopií – právě jen ty, jež opravdu vznikly do konce 13. století, vyžaduje dobrou historickou průpravu a je třeba ocenit, že se autorka – spojujíc své zkušenosti jazykovědce i historika – zhostila tohoto úkolu velmi dobře. V opačném případě, kdyby do svého výzkumu zahrnula také pozdější opisy těchto starobylých listin – jak se bohužel často v české onomastice stává – byl by obraz nejstarší onymie zkrácený, nepravdivý. Mladší kopie starých listin jsou totiž často poznamenány zvyklostmi té doby, v níž byly vyhotoveny. Např. Hosák-Šrámek uvádějí ve svém slovníku (1980, s. 754) doklad *Wrzessowiczi* (dnešní Vřesovice) a k němu připojují, že jde o listinu z r. 1078 vydanou v CDB 1, s. 79. Z uvedeného by tedy vyplynulo, že hláska *ř* existovala již v 11. stol. a byla zapsána spřežkou *rz*, což odporuje dosavadnímu stavu poznání pračeského a staročeského hlaskosloví i soudobé grafiky. Teprve ověření „podezřelého“ dokladu na příslušném místě v CDB uvede vše na pravou míru: u listiny datované k r. 1078 je totiž poznamenáno, že se uchovala pouze v kopii z 18. stol. Je tedy zřejmé, že spřežka *rz* a jejím prostřednictvím označované *ř* se do dokladu dostaly až mnohem později, při vyhotovování kopie (příklad pochází z diplomové práce Š. Šebestové 2009, s. 5, která vznikla pod mým vedením). Tento povrchní způsob citace nejstarších dokladů oikonym najdeme např. i v ukázkovém sešitě *Strukturálních typů slovanské oikonymie* (Šrámek a kol. 1993). Jak upozornila Čornejová (s. 18), je v tomto sešitě v rámci slovanského typu *-iště* u českého jména *Nedělišťe* citován nejstarší doklad k r. 1073, ale už zde není uvedeno, že listina k r. 1073 je falzem z 12. stol. Není pochyb, že tyto neúplné údaje, třebaže se mohou zdát na první pohled irelevantní, mohou mít vliv na závěry o chronologickém rozšíření oikonymických typů.

Výběr spolehlivě doložených listin je však pouze prvním krokem; druhým, neméně náročným, je rekonstrukce místního jména z nejednoznačného zápisu ústící v jeho transkripci. Odhalení pravé podoby nejstarších oikonym vyžaduje dobrou znalost nejstarší české grafiky, staročeských antroponymických i toponymických typů a základních principů slovo tvorby staročeských substantiv. Všechny uvedené podmínky autorka splňuje, proto je její materiál místních jmen spolehlivým východiskem pro výzkum oikonymie 11.–13. stol.

Analýza oikonym začíná onymizací (*most > Most*) a transonymizací (hydronymum *Ostrava > oikonymum Ostrava*), ale její těžiště je v derivaci místních jmen. Autorka probírá jednotlivé slovo tvorné postupy (prefixaci – *Zádub*, prefixálně-konverzní postup – *Předmostie*, prefixálně-sufixální – *Mezilesici*) a v jejich rámci toponymické typy. Její slovo tvorná analýza „spočívá v odkrytí slovo tvorné struktury MJ, tj. určení formantu a fundujícího základu“ (s. 36). K stanovení fundujících útvarů přistupuje zodpovědně, zvažuje všechny možnosti (apelativa, propria) a vnímá českou onymii v kontextu onymie slovanské, zvláště západoslovanské. Podrobně popisuje oikonymické typy, přičemž hlavní pozornost věnuje tvoření specificky onymickému (s. 46) a jeho zakotvení v apelativní slovo tvorbě. Tento postup, založený na spolehlivě datovaném materiálu, jí umožnil obohatit teorii parasystému o specifické rysy tvoření oikonym (s. 132) a na tomto pozadí korigovat některé dosavadní výklady (*Srlin* na s. 100, *Přilepy* na s. 124). Argumentace jsou promyšlené, přesvědčivé, opřené o bohatou literaturu českou i zahraniční.

Nedostatky či spíše nedopatření se týkají jednotlivostí a není jich – vzhledem k rozsahu analyzovaného materiálu – mnoho: 1. Místní jméno *Ochoz* (s. 51) je sice substantivum deverbální, ale bylo spíše odvozeno starobylým sufixem *-ja* (**o(b)chodja*) zařazujícím k ja-kmenům, protože ve staré češtině je za původní považována formace *ochozě* (ja-kmen) a teprve odsunutím koncovky *-ě*

vzniká – ještě ve staré češtině – její morfologická varianta *ochoz* (i-kmen). 2. U oikonyma *Sluhy* bychom v nom. pl. ani jinou podobu neočekávali (autorka předpokládá původní **Sluzi* – s. 33), protože v té době měla všechna substantiva a-kmenové deklinace, ať už přirozeného rodu mužského nebo ženského, jednotně koncovku *-y*. 3. Oikonymum *Rakové* (zápis *Racowe*) je hodnoceno na s. 70 jako jmenná podoba adjektiva patrně omylem. 4. Ve jméně *Debrný* asi nebude *r* sonans, podle mého soudu jde spíše o pobočnou slabiku (s. 74).

Krátké, leč výstižné **Závěrečné shrnutí** podává charakteristiku nejstarší české oikonymie a naznačuje její další vývoj. Hlavní výsledky slovtvorné analýzy jsou zobrazeny v grafech a na mapách: grafy znázorňují procentuální zastoupení vybraných oikonymických typů, mapy zobrazují jejich zeměpisné rozšíření. V této souvislosti nelze nepřipomenout, že uvedená monografie je spolehlivým východiskem jak pro zkoumání vývoje české oikonymie (*české* v širším smyslu slova), tak pro studium osídlení Moravy.

Monografie Michaely Čornejové přinesla řadu nových poznatků i podnětů pro další bádání.

Práce je přínosná nejen pro českou jazykovědu (v jejím rámci onomastiku) a historii, ale také pro stejně tematicky zaměřenou slavistiku. Stanovením nejstarších českých toponymických typů a principů jejich utváření poskytuje autorka jinoslovanským onomastikám důležitý a spolehlivý srovnávací materiál a zároveň nové metody výzkumu. Je třeba zdůraznit, že patří k těm nečetným badatelům, kteří při zkoumání starobylých propriet důsledně odlišují písemnosti spolehlivě doložené do konce 13. století od jejich pozdějších opisů. V oblasti onomastické teorie a historické slovtvorby je přínosem, že tvůrčím způsobem rozvíjí teorii parasystému a podává specifika derivace oikonym. Ukázala např., že překračování původních hranic apelativního tvoření se v oikonymech realizovalo již ve 13. stol., zachytila distribuci a proměny sufixů *-ov* a *-in* (s. 85, 93). Analýza oikonym přinesla i řadu podnětů pro historickou mluvnici češtiny: např. nejstarší doklady místních jmen na akuz.-nom. pl. pocházejí už z 12. stol. (1160 *Nedamir 'ice*) a ve 13. stol. převládají, zatímco podobný pohyb v paradigmatu apelativ je doložen až na přelomu 16. a 17. stol. (s. 33).

Monografie M. Čornejové představuje významný příspěvek k hlubšímu poznání nejstarší české oikonymie a jejím prostřednictvím i počátečního období češtiny, neboť jako východisko dalšího vývoje oikonym udává jeho směr a přitom odhaluje málo známé stránky nejstarší češtiny.

Tato recenze stejně jako posuzovaná monografie vznikla v rámci činnosti Výzkumného centra vývoje staré a střední češtiny (LC 546: 2005–2010) programu Centra základního výzkumu MŠMT, jenž finančně zabezpečuje výchovu mladých vědeckých pracovníků. M. Čornejová svou publikací dokázala, že myšlenka Výzkumných center nabízejících nadaným mladým absolventům vysokých škol zaměstnání v rámci společného vědeckého úkolu byla dobrá a lze jen litovat, že se v budoucnu s těmito centry již dále nepočítá.

Prameny

CDB. *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae*, I (805–1197). Ed. G. Friedrich. Praga 1907; II (1198–1230). Ed. G. Friedrich. Praga 1912; III, 1 (1231–1238). Ed. G. Friedrich. Praga 1942; III, 2 (1238–1240). Ed. G. Friedrich et Z. Kristen. Praga 1962; IV, 1 (1241–1253). Ed. J. Šebánek et S. Dušková. Praga 1965; IV, 2 (1241–1253) Indices... Ed. J. Šebánek et S. Dušková. Praga 1965; V, 1 (1253–1266). Ed. J. Šebánek et S. Dušková. Praga 1974; V, 2 (1267–1278). Ed. J. Šebánek et S. Dušková. Praga 1981; V, 3. Series regestorum. Ed. J. Šebánek et S. Dušková. Praga 1982; V, 4 (1253–1278). Prolegomena... Ed. S. Dušková et V. Vašků. Praga 1993.

Literatura

Dokulil, M. 1962. *Tvoření slov v češtině I. Teorie odvozování slov*. Praha.
 Harvalík, M. 2004. *Synchronní a diachronní aspekty české onymie*. Praha.
 Hosák, L.-Šrámek, R. 1970–1980. *Místní jména na Moravě a ve Slezsku 1, 2*. Praha.

- Lamprecht, A.-Šlosar, D.-Bauer, J. 1986. *Historická mluvnice češtiny*. Praha.
- Pleskalová, J. 1992. *Tvoření pomístních jmen na Moravě a ve Slezsku*. Jinočany.
- Pleskalová, J. 1998. *Tvoření nejstarších českých osobních jmen*. Brno.
- Profous, A. 1947–1960. *Místní jména v Čechách* 1–3, 4 (s Janem Svobodou), 5 (Šmilauer, V. – Svoboda, J.). Praha.
- Svoboda, J. 1964. *Staročeská osobní jména a naše příjmení*. Praha.
- Šebestová, Š. 2009. *Zápis hlásky ř ve vývoji češtiny*. Bc. diplomová práce, Brno.
- Šlosar, D. 1986. Slovo tvorba. In: Lamprecht, A. – Šlosar, D. – Bauer, J. *Historická mluvnice češtiny*. Praha, s. 251–340.
- Šmilauer, V. 1960. *Osídlení Čech ve světle místních jmen*. Praha.
- Šmilauer, V. 1960a. Soustava českých místních jmen. In: Šmilauer, V.-Svoboda, J. *Místní jména v Čechách* 5. Praha.
- Šmilauer, V. 1969. *Atlas místních jmen v Čechách*. Praha.
- Šrámek, R. 1972. Toponymické modely a toponymický systém. *SaS* 33, s. 304–318.
- Šrámek, R. a kol. 1993. *Strukturální typy slovanské oikonymie*. Klagenfurt.
- Šrámek, R. 1999. *Úvod do obecné onomastiky*. Brno.

Jana Pleskalová

Marie Čechová – Marie Krčmová – Eva Minářová: **Současná stylistika**. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2008. 382 s. ISBN 978-80-7106-961-4.

Současná stylistika je prací, která zaslouží uznání z mnoha důvodů. Obecně vzato, vždycky je obtížné psát o oboru, který, neterminologicky řečeno, „utíká pod rukama“. Není zde žádný více či méně fixovaný soubor materiálů, které by bylo možné beze spěchu a do detailů analyzovat, ani se s ohledem na předpokládané uživatele nelze uchýlit jen do oblasti abstraktních teorií, tedy k té větvi stylistiky, kterou M. Krčmová v *Kapitolách z dějin české jazykovědné bohemistiky* (Academia 2007) označuje jako stylistiku systémovou (s. 310–315). Je zapotřebí brát v úvahu, že množina komunikátů, s nimiž se teoretický rámec oboru musí vyrovnat, zůstává otevřená a neustále se proměňující, v závislosti na tom, jak se proměňuje okolní svět. Právě toto specifikum stylistiky lze myslím pokládat současně za její největší přednost i nevýhodu, především kvůli nárokům, jež jsou tím kladeny na ty, kteří se tomuto oboru věnují nebo hodlají věnovat. Opět neterminologicky řečeno, stylistikové musejí počítat s tím, že by měli být schopni naplnit ne vždy vděčnou roli, kterou lze označit jako „do tahu i do kočáru“ – tedy že by měli být schopni v případě potřeby poskytnout jak prakticky orientované rady, tak i teoretické zázemí k nim.

V českém kontextu *Současná stylistika* (vydaná počátkem r. 2009, s vročením 2008) představuje pravděpodobně závěrečnou práci z řady navazujících publikací vydaných během uplynulých cca dvaceti let (*Stylistika češtiny*, 1991, *Stylistika současné češtiny*, 1997, *Současná česká stylistika*, 2003). Jedná se o práce z hlediska žánrového zařazení poměrně specifické: jsou to kolektivně zpracované monografie, které mimo jiné slouží jako vysokoškolské učebnice (i když takto vymezený žánr už v dnešní době vlastně neexistuje) a které jsou v současném českém kontextu asi nejdostupnějšími aktuálními pracemi. Připomenutá didaktická složka může souviset se samotným počátkem této řady, což bylo skriptum *Stylistické minimum* (1987; J. Chloupek, M. Krčmová, E. Minářová) vytvořené na brněnské univerzitě a určené k práci ve stylistických seminářích. Vzhledem k tehdejší absenci širě dostupných teoretických zdrojů z oboru kombinovalo elementární teoretické výklady a texty, jež byly ve výuce používány; toto praktické zaměření zůstalo zčásti zachováno i v navazujících knižních pracích – jednotlivé kapitoly i nadále obsahovaly a obsahují praktické příklady, jimiž jsou doprovázeny teoretické výklady, které se kromě současného stavu oboru věnují také jeho vývoji a možnému budoucímu směřování.